

Prof. Dr. Katona Tamás,
a Szegedi Tudományegyetem
tanszékvezető egyetemi tanára
E-mail: tamas.katona@juris.u-szeged.hu

Dr. Balogh Miklós,
a KSH elnökhelyettese
E-mail: miklos.balogh@ksh.hu

A felsőfokú tanintézetek összehasonlító rangsorát meghatározó indikátorrend- szer kidolgozása

Az elmúlt két évtizedben az oktatáspolitikai szándékokkal egyezően a felsőoktatásban végbement fejlesztésekkel, a hallgatói létszám ugrásszerű emelkedésével, a képzési profil bővülésével a felsőoktatás szerkezete gyökeresen átalakult. A felsőoktatás expanziója az érintett korosztály 40 százalékának felsőoktatási részvételét eredményezte, és ez a folyamat a felsőoktatás tömegesedésének minősíthető.

1. A felsőoktatás expanziójának legfontosabb jellemzői

Ezen időszak – főként az ezredfordulót követő integráció következményei miatt – az intézmények számának változásával nem jellemezhető. A változások sokkal inkább a karok, illetve a képzési helyek számának alakulásával mutatható be. A települési, az intézményi és részben a hallgatói érdekek azonosságából következően számos vidéki városban jöttek létre főiskolák, egyetemek, illetve azok szervezeti egységeiként karok, képzési helyek. A döntően kis és közepes lakosságszámú városok ezt a folyamatot egyrészt azért támogatták, hogy erősítsék vonzáskörzeti funkciójukat, másrészt, mert felismerték a felsőoktatás munkahelyteremtő, helyi fogyasztásbővítő szerepét. A képzési helyek számának változása összességében a személyi és tárgyi feltételek romlását, ezzel egyidejűleg differenciálódását, az intézmények közötti különbségek felerősödését eredményezte. Az oktatói – különösen a minőséget is jelző tudományos fokozattal rendelkező – állomány növekedése azonban nem tartott, nem is tarthatott lépést a hallgatók számának változásával. A vizsgált időszakban az okta-

tói állomány 27 százalékkal bővült, miközben a hallgatói létszám több mint háromszoros lett. Főként az ezredforduló éveiben általánosan elterjedtek az oktatók „többes foglalkoztatásának” különböző, statisztikai módszerekkel is nehezen megfigyelhető formái. A tárgyi feltételekben kimutatható különbségeket befolyásolta az intézményeket, a képzési helyeket befogadó települések támogatásának mértéke és formája (épületátadás), de összességében – főleg az eszközigényesebb képzést folytató felsőfokú tanintézetekben – az infrastruktúra fejlődése jelentős mértékben elmaradt a létszám növekedésétől. 1990-ben a nappali tagozatos hallgatók száma 76,6 ezer, 2009-ben 242,7 ezer fő volt, a létszámnövekedés folyamatos, bár dinamikája – elsősorban demográfiai okokra visszavehetően – mérséklődő. A jellemzően költségtérítéses nem nappali tagozatokon a hallgatói létszám az elmúlt években erőteljesen csökkent.

A felsőfokú oktatás legfontosabb adatai néhány kiemelt tanévben

Megnevezés	1990/1991	1995/1996	2000/2001	2005/2006	2008/2009	2009/2010
Intézmények száma	77	90	62	71	70	69
Karok száma*	117	138	155	172	172	172**
Képzési helyek száma				280	264	264**
Hallgatók száma az összes tagozaton	108 376	195 856	327 289	424 161	340 851	370 331
Ebből nappali tagozaton	76 601	132 997	183 876	231 482	224 894	242 701
Oktatók száma	17 302	18 098	22 873	23 188	22 475	21 934

* A karokra nem tagozódó intézményeket egy karnak számítva.

** 2008/2009. tanév adatai.

Elsősorban a leírt okokból következően egyre általánosabbá válik az a megállapítás, amely szerint a felsőoktatás tömegesedése a képzés színvonalának nagymértékű differenciálódásával, esetenként romlásával járt. Ez alapvetően abból adódik, hogy – a létszámban kifejezhető tömegesedés mellett – a magyar felsőoktatás infrastruktúrája nem teljesen felel meg a kor követelményeinek, az intézményrendszer túlméretezett és szétaprózott.

2006-tól az ún. bolognai folyamat keretében megkezdődött az egységesen egymásra épülő, felsőfokú végzettségi szinteket biztosító többciklusú képzés. Megszűnt a magyar felsőoktatás hagyományos duális struktúrája, ahol – kicsit leegyszerűsítve – a főiskolák többé-kevésbé a mai alapszintű, az egyetemek pedig a mai mesterszintű diplomát nyújtották a tanulmányaikat sikeresen befejező hallgatóknak. Az új struktúrában a 3., az 5. és a 8. év után kerülhetnek ki a végzettek a munkaerőpiacra, alapképzési, mesterképzési, illetve doktori fokozattal. Az egyes képzési szintek egymásra épülnek, és a különböző intézmények közt átjárhatók. Az Egységes Európai Felsőoktatási Térség létrehozásán túlmenően, a lineáris rendszer bevezetésének egyik alapvető célja a munka-

erő-piaci esélyek javítása volt. Az elképzelések szerint az alapképzés rövid idő alatt legtöbbször már bizonyos fokú szakmai gyakorlattal is rendelkező fiatalokat bocsát ki a munkaerőpiacra. Az oktatáspolitikusok elképzelései szerint mindez egyrészt lehetővé teszi a változó munkaerő-piaci igényekhez való gyors alkalmazkodást, másrészt elősegíti a fiatalok képzettségi szintjének növekedését, harmadrészt pedig biztosítja az európai felsőoktatási intézmények közti átjárhatóságot. E szerint az alapfokú diploma meg fogja teremteni a munkaerőpiac és a felsőoktatás közötti oda-vissza áramlás lehetőségét, az egész életen át tartó tanulás folyamatába való bekapcsolódást.

A demográfiai folyamatok az elkövetkező években erőteljes hatást gyakorolnak az intézményrendszerre, ugyanis jelentősen visszaesik az érettségizők száma, és ebből adódóan az intézmények között felerősödik a hallgatókért folytatott verseny. Ezzel egyidejűleg érvényesíthető az a kormányzati szándék, amely a felsőoktatás képzési struktúráját a munkaerő-piaci igényekkel kívánja összehangolni. A felsőoktatási törvényben biztosított intézményi autonómia ugyanakkor az állami beavatkozás lehetőségeit korlátozza. A kormányzat elsősorban az államilag támogatott férőhelyek számának, elosztásának, valamint a felvételhez szükséges minimális ponthatárnak a meghatározásával befolyásolhatja a hallgatói létszámot mint keretfeltételt.

A kutatás témája szempontjából a felsőoktatás expanziójának és a várható demográfiai hatásoknak három meghatározó következménye van:

- az oktatás tömegesedése nem járt együtt a felsőfokú intézmények infrastruktúrájának és személyi feltételeinek hasonló mértékű fejlődésével, ezért az oktatás minősége erősen differenciálódott, esetenként romlott,
- a gazdasági élet meghatározó szereplőinek és szervezeteinek álláspontja szerint a felsőoktatási rendszer képzési szerkezete nem felel meg a gazdaság igényeinek,
- a felsőoktatásban lassan kibontakozó és demográfiai okok miatt felerősödő verseny előtérbe helyezheti az intézmények minőségi különbségeit tükröző információ-rendszerek bővítését, fejlesztését.

2. A felsőoktatási rangsor és a minőség

A különböző módszerekkel készített felsőoktatási rangsorok hosszú távon csak akkor tölthetik be alapvető funkcióikat, ha jelzik az intézményrendszerben végbemennő minőségi változásokat. Fontos követelmény tehát, hogy egy adott intézmény rangsorban elfoglalt helyének változása elválaszthatatlan legyen az intézményi minőséget befolyásoló teljesítmény alakulásától.

A felsőoktatási intézmények minőségének kvantifikálásában, a minőségre vonatkozó, közvetlenül megfigyelhető adatok hiánya az egyik legnehezebben megoldható

probléma. A témakör kutatói egyetértenek a minőség általános definíciójával, amely szerint a minőség felhasználói alapú értelmezése egyrészt jelentheti a végzeteket alkalmazó szféra követelményeinek való megfelelést, másrészt a végzett hallgató elvárásainak megfelelő munkaerő-piaci mozgástér megteremtését (Bálint–Polónyi–Siklós [2006]). A felsőoktatási rendszerrel szemben támasztott alapvető minőségi követelmény az, hogy legyen képes adekvát választ adni – a képzési rendszeren és a végzett hallgatók elsajátított kompetenciái révén – a gazdasági életben bekövetkező változásokra. Ebből következően a felsőoktatás munkaerő-piaci megítélésében a legfontosabb indikátor a végzett hallgatók alkalmazhatósága. Az elméletileg alig vitatható megállapítások a minőség mérése során okoznak gondokat, mert ebben a megközelítésben hiányoznak a közvetlenül megfigyelhető, megfelelő módszertannal kialakított összehasonlítható adatok. Különösen igaz ez a felsőoktatási expanzió időszakában, mert az oktatáspolitikai a felsőoktatás létszám bővítését azzal a nem titkolt reménnyel tűzte ki célul, hogy az iskolázottság növekedésével a foglalkoztatás esélye is nő. A diplomával rendelkező munkavállaló még akkor is nagyobb elhelyezkedési eséllyel bír a munkaerőpiacon, mint az alacsonyabb iskolázottsággal bíró, ha nem is közvetlenül a felsőoktatásban szerzett végzettségének megfelelő állást szerez. Magyarországon különösen erős a magasabb iskolai végzettség munkaerő-piaci „védelmi hatása”: a felsőfokú végzettségűeknek lényegesen nagyobb az esélye a munkába állásra, mint az alacsonyabb iskolázottsággal rendelkezőknek. Ebben a megközelítésben a nem piacorientált felsőfokú beiskolázás feltételeinek megteremtése nem más, mint a pályakezdő munkanélküliség kezelésének egyik módja. A minőség általános definíciója szerint viszont azok az intézmények, amelyeknek hallgatói nem tudnak a végzés után a munkaerőpiacon meghatározott időn belül elhelyezkedni, nem felelnek meg a minőség legfontosabb kritériumának: nem tudnak a gyakorlatban alkalmazható tudást biztosítani hallgatóiknak.

Ebből a meghatározásból kiindulva a minőség mérését olyan output típusú indikátorok alapján lenne célszerű megkísérelni, amelyek előállításánál során az adatszolgáltató (értékelő) szerepét a végzett hallgatók, illetve a munkahelyek játsszák. A felsőoktatásról rendelkezésre álló rendkívül szerteágazó statisztikai adatok tömegéből, az adatbázisokból azonban ma még hiányoznak az összehasonlítható pályakövetési típusú információk. A magyar felsőoktatási törvény az intézményeknek előírja a pályakövetési rendszer 2006-tól történő bevezetését. „A felsőoktatási intézmények – önkéntes adatszolgáltatás alapján – ellátják a pályakövetés feladatait, amelynek keretében figyelemmel kísérik azoknak a munkaerő-piaci helyzetét, akik náluk szereztek bizonyítványt, oklevelet. A felvehető létszámkeret meghatározásánál ezt is figyelembe veszik, és a képzési támogatás a pályakövetési rendszer értékelése alapján legfeljebb tíz százalékkal csökkenthető, illetve növelhető.”¹

¹ 2005. évi CXXXIX. törvény a felsőoktatásról.

Az intézmények különböző módszerekkel készülő rangsorolása elsősorban olyan információszolgáltatási funkció, amely segíti döntéseikben a pályaválasztók és a munkaadók intézmények közötti eligazodását. A magyar jövedelmi viszonyok mellett a családok jelentős hányadának a hallgató tanulmányának finanszírozása nagymértékű tehervállalással együtt járó középtávú nagybefektetés. Az egyén szempontjából tehát a felsőoktatási rangsor meghatározó funkciója éppen az lenne, hogy megbízható információk nyilvánosságra hozatalával csökkenteni tudja az egyéni döntés kockázatát. Az állam ugyanis nem garantálja sem a diploma minőségét (értékét), sem a felsőfokú végzettséghez kapcsolódó későbbi munkahelyet. A felsőfokú intézménybe jelentkező diákoknak jogos igénye, hogy információkkal rendelkezzenek az intézmény minőségéről, jövődiplomájuk piacképességéről. A rangsorok visszajelző szerepe ugyanakkor lényeges az intézmények számára is, mutatva elsősorban presztízsük, pozíciójuk változásának irányát, mértékét.

A felsőoktatási intézmények meghatározott mérőszámok szerint történő rangsorolása az Egyesült Államokban, valamint számos nyugat-európai országban több mint húsz éves múltra tekint vissza. A rangsorok elkészítésének azonban nincs általánosan elfogadott módszertana, és az alkalmazott mutatószámrendszerek állandó viták tárgyát képezik. Hazánkban az elmúlt időszak kísérletei közül a legismertebbek az Országos Felsőoktatási Információs Központ (FELVI), a *Heti Válasz* c. hetilap és a Central European Management Intelligence (CEMI) által készített rangsorok, amelyeknek kidolgozottsága, mutatószámrendszere eltér egymástól. A *Heti Válasz* és a CEMI rangsora leegyszerűsített módszertanra épül, öt-hat kiemelt indikátor alapján állítja sorba a felsőoktatási intézményeket. A FELVI által elkészített rangsor jóval kidolgozottabb és kiterjedtebb adatbázis információit elemzi. Mindhárom rangsorkészítésre jellemző, hogy az input típusú indikátorok súlya meghatározó, az output típusúaké az adatok hiánya, illetve a reprezentatív felvételek alkalmazásának korlátai miatt a szükségesnél kisebb. Mindhárom rangsorkészítés közös jellemzője hogy az input típusú indikátorok közül a felvételi pontszámot, a túljelentkezési arányt, a tanár-diák arányt és az Országos Tudományos Diákköri Konferencia (OTDK) adatait veszi figyelembe.

3. Az indikátorrendszerrel szemben támasztott alapvető követelmények

Az indikátorok egy meghatározott nézőpont, normarendszer szerint kiválasztott értelmező mutatók. Ahhoz, hogy az indikátorok az adott vizsgálat során alapfunkcióikat betöltsék, számos követelményt kell teljesíteniük.

3.1. Legyen konzisztens, kutatásokkal és statisztikai adatokkal alátámasztható

A konzisztencia követelményének érvényesítése elválaszthatatlanul összefügg az indikátorok között megalapozott statisztikai adatok, mutatók kiválasztásával, alkalma-

zásával. A rangsorkészítés egyik lényegi követelménye az időbeni változások mérési lehetőségének és az időbeni konzisztencia feltételrendszerének megteremtése. Ez akkor valósul meg, ha valamennyi, az értékelés során alkalmazott adat vagy mutatószám változatlan, illetve átszámítható módon rendelkezésre áll a teljes vizsgált időszakban. A konzisztencia érdekében az indikátorok idősorba rendezhetőségét – lehetőség szerint adatbázisokból kinyerve –, illetve az esetleg bekövetkező módszertani változásokból következő adattartalom-módosulás átszámíthatóságát feltétlenül biztosítani kell.

A konzisztencia követelményének érvényesüléséhez meg kell teremteni a rangsorkészítés módszertanának átláthatóságát. A berlini alapelvek² is kihangsúlyozzák, hogy a jól átgondolt, statisztikailag is alátámasztott módszertan előfeltétele a rangsorkészítés megalapozottságának. A módszertannak világosnak, egyértelműnek és átláthatónak kell lennie, és a folyamatos felülvizsgálatból adódó módosításoknak illeszkedniük kell a már kialakított rendszerhez.

Magyarországon elismerten magas színvonalú, több évtizedre visszatekintő statisztikai adatgyűjtés folyik a felsőoktatás területén is. Nyilvános adatbázisok garantálják az adatok megbízhatóságát. A felsőoktatási intézmények egyrészt mint adat-szolgáltatók, másrészt mint adatfelhasználók hitelesnek és megbízhatónak fogadják el a hivatalos statisztikai szolgálat adatait. Ezért célszerű elsősorban azokat a jellemzőket bevonni a rangsoroláshoz használt indikátorrendszerbe, amelyek nem egyszerűen csak kvantifikálhatók, hanem ki is nyerhetők a igazgatásstatisztikai nyilvántartásokból.

A kutatás keretében oktatásstatisztikával foglalkozó szakemberek bevonásával áttekintettük az adatbázisokat, felülvizsgáltuk a forrásanyagokban és a szakirodalomban szereplő indikátorokat, valamint kiválasztottuk a kutatás céljára legalkalmasabbnak ítélt mutatókat. A kiválasztott indikátorokról metaadatbázis készült, amely tartalmazza az adat, illetve a mutató megnevezését, definícióját, az összehasonlíthatóság szintjét, az előállítás gyakoriságát, formáját, relevanciájának javasolt mértékét (erősségét).

„A felsőoktatás minőségének mérésére szolgáló indikátorok” c. munkaanyagot – az előzetes véleményezést követően – az MTA Statisztikai Bizottsága, valamint annak Oktatási Albizottsága is megtárgyalta. Az elkészült metaadatbázist megfelelőnek ítélték az intézmények közötti rangsorolásra történő alkalmazásra abból kiindulva, hogy a javasolt mutatók alkalmasak a szakmai tartalmú összehasonlításra is.

Nem célszerű azonban figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy a meglévő statisztikai adatbázisok szinte kizárólag input típusú, illetve csak egyszerű output típusú (például a végzetek száma) mutatókat, indikátorokat tartalmaznak. Jelenleg nem áll-

² Az UNESCO támogatásával 2004-ben alakult egy nemzetközi szakértőkből álló csoport, amely a felsőoktatási rangsorok elemzésével foglalkozott. E szakértői csapat munkájának egyik eredménye a 2006-os berlini találkozon meghirdetett alapelvek kidolgozása.

nak, az elmúlt két évtized folyamatainak jellemzői miatt nem is állhatnak rendelkezésre az adatbázisokban egységes módszertan alapján kialakított, a fentiekben ismertetett komplexebb kimeneti (output) típusú mutatók. Az említett berlini alapelvek is előnyben részesítik az összetettebb kimeneti adatokat a bemeneti adatokkal szemben, mivel azok alkalmasabbak az intézményekben folyó képzés minőségének, versenyképességének mérésére. Ilyen jellegű szakmailag megbízható, összehasonlításra alkalmas adattartalmú kimeneti típusú információk viszont az intézmények döntő többségéről nem állnak rendelkezésre.

3.2. Tegye lehetővé a térbeni (intézmények közötti) és az időbeni összehasonlítást

A rangsorkészítés lényege az összehasonlíthatóság térben és időben. A térbeni összehasonlíthatóság az egyes intézmények közötti, az időbeni pedig az egymást követő időszakokban a helyezési számokban bekövetkező változások mérhetőségének követelményét jelenti.

A magyar felsőoktatás sajátosságai miatt az összehasonlíthatóság a következő módszertani problémákat veti fel:

- az összehasonlítás alapegységének meghatározása,
- az intézményi szerkezeti változások kezelése,
- az új intézmények beillesztése a rangsorba,
- az intézményi méretnagyság különbségeinek kezelése, valamint
- az egyes intézmények sajátos társadalmi szerepének elismerése.

Az összehasonlítás szakmailag leginkább elfogadott alapegysége eltér az eddigi gyakorlatban (és minden bizonnyal a jövőben is) a szakmailag leginkább indokolható alapegységtől. Az elvégzett vizsgálataink szerint a mérni kívánt jelenségek között egyetlen intézményen belül igen jelentős eltérések lehetnek az egyes mutatószámok, indikátorok adatai között. Ezeknél a mutatóknál többszintű rangsor összeállítása lenne indokolt, mégpedig képzési terület – kar – intézmény struktúrában. A jelentkezők döntő többségét elsősorban nem az egész intézmény társadalmi presztízse, minősége érdekli, hanem a kiválasztott karé, szaké, ezért ezeken a szinteken lenne szükség az indikátorokkal alátámasztott jelzőszámokra.

Ennek ellenére az összehasonlítás alapegységeként a jövőben mégis az intézményi szint számbavétele tűnik indokoltnak. Amennyiben a képzési terület vagy a kar lenne az alapegység, akkor a jelenlegi statisztikai adatbázisok adathiányossá válnának, mert az adatok jelentős része csak intézményi szinten értelmezhető. Talán ennél is fontosabb érv az intézményrendszernek a képzési helyek, karok számokban kifejezhető szétaprózottsága, amely nem stabil, még a középtávú összehasonlíthatóság szempontjából sem.

Hasonló gondokat vet fel az intézmények – felsőoktatási integrációból adódó – szerkezeti változásainak kezelése. Különböző képzési helyeken (településeken) eltérő tudományterületeken oktató intézmények tartalmilag inkább mellérendelésnek, mint integrációnak tekinthető összevonása történt. A jelentkező hallgatók szempontjából ezekben az esetekben nem az intézményi rangsor adatai jelentenek valódi támpontot, hanem az adott képzési hely jellemzői.

További vizsgálatot igényel annak az elemzése, hogy melyek azok az intézmények, amelyekben feltétlenül indokolt a többszintű rangsor összeállítása a megfelelő indikátorok hozzárendelhetőségével.

A felsőoktatási intézmények egyetértését célszerű kialakítani abban, hogy az új intézményt hány évvel megalapítását követően kell felvenni a rangsorba. Ez a probléma jól mutatja az indikátorrendszer összetételéhez kötődő dilemmákat is. A felsőoktatási minőség általános definíciójából kiindulva, arról, hogy milyen mértékben felel meg a munkaerő-piaci igényeknek, egy új intézmény értelemszerűen legkevesebb 8–10 év alatt képes módszertanilag megalapozott felvételekkel alátámasztott munkaerő-piaci visszajelzések adására. A jelenleg ismert hazai rangsorok többsége viszont olyan, döntően input típusú indikátorokat használ, amelyekkel az adott intézmény akár 3–5 év adatai alapján, minimális adathiánnyal is beilleszthető a rangsorba. Ugyanakkor a „minimális adathiány” elvileg a legfontosabb visszajelzést takarja, a munkaerőpiac értékítéletét, amelyre viszont a jelenlegi rangsorok indikátorai is kidolgozatlanok.

A kutatási program keretében kialakított mutatószámrendszer adatainak, mutatóinak értékelése felveti az eltérő méret nagyság és az ebből következő mérethatékonyosság kezelésének ellentmondásait. Az elemzett forrásmunkák többségének következtetése szerint a főleg hallgatói létszámban kifejezhető intézményi méretkülönbségeket célszerű figyelmen kívül hagyni az összehasonlítás során. A kiemelt mutatószámok elemzése azonban ezt a véleményt nem támasztja alá, különösen néhány fontosnak számító input típusú indikátor esetében. A túljelentkezés mértéke és az egy oktatóra jutó hallgatói létszám mutatói talán a legjobban szemléltetik a méret nagyság eltérő irányú és mértékű hatását. Egyáltalán nem mindegy, hogy a kétszeres túljelentkezés 500 vagy 50 fős beiskolázási létszámhoz kapcsolódik, illetve az egy oktatóra jutó hallgatói létszámot ezer fős, vagy kétszáz fős intézményre értelmezzük. Az első esetben a nagyobb létszám a mutató szempontjából hátrányos, a második esetben előnyös.

További elemzések szükségesek még ahhoz, hogy meghatározzuk van-e szükség, illetve lehetőség a kiemeltnek minősülő indikátorok esetében szorzószámokkal történő korrigálásra (súlyozásra) a létszámra érzékeny mutatók kiszámításakor.

Az említett „berlini alapelvek” és a hazai gyakorlat talán legnehezebben eldönthető kérdése az egyes intézmények sajátos társadalmi-területi funkciójának indikátorral kifejezett szerepeltetése a rangsorolásnál. A felsőoktatással foglalkozó tanulmányok

az oktatás expanzióját, majd az államilag előírt integrációt elemezve gyakran emelik ki a területi-térségi szempontot az intézményrendszer változásában. Ez a folyamat rendkívül ellentmondásos, és összehasonlítható adatokkal alig jellemezhető. Ugyanakkor számos indikátorban (jelentkezési arányok, a képzés feltételrendszere) közvetlenül vagy közvetett módon kimutatható annak rangsort befolyásoló hatása. Az eddigi vizsgálatok – a „berlini alapelvek” ellenére – inkább azt az álláspontot erősítik, hogy az egyébként is nehezen számszerűsíthető intézményi sajátosságok beillesztése az indikátorrendszerbe a hitelesség követelményével alig összeegyeztethető.

Az összehasonlítás követelményének érvényesítése során, a hallgatói információ-igények kielégítése mellett figyelembe kell venni az intézmények és fenntartók rangsorhoz köthető érdekelttségét is. Azokban az országokban, amelyekben a rangsorokat hosszabb ideje készítik (a közoktatásban is, nem csak a felsőoktatásban) az intézmény és fenntartója a tanintézet abszolút pozíciója mellett (helyezési szám) relatív helyzetének (helyezési szám változása) alakulását talán még erőteljesebben vizsgálja, különösen az azonos tudományterületekkel összehasonlítva.

Az angol közoktatásból vett példa segítségével világítható meg leginkább a fenntartói-intézményi gondolkodásmód: a tesztek alapján kialakított rangsorban elfoglalt hely változása az intézmény teljesítményének meghatározó mutatószáma, hiszen a tanulói összetétel általában középtávon sem változik, így a rangsorban elfoglalt helyezés módosulása az intézményi hozzáadott érték közvetett, kompozit jellegű indikátoraként fogható fel.

3.3. Legyen releváns, érzékeny és specifikus a vizsgált jelenség szempontjából

Egy adott jelenség vizsgálata során a relevancia követelménye elsősorban azt jelenti, hogy az indikátor legyen érvényes és jelentéssel bíró. Más megfogalmazásban: alátámasztható legyen szerepeltetése az indikátorok között. Az érzékenység igénye azt fejezi ki, hogy az adott mutató reagál a vizsgált jelenség változásaira, mégpedig gyorsan és megbízható módon.

A magyar közoktatásra és a felsőoktatásra egyaránt igaz, hogy az adatgyűjtési rendszerek sajátosságai miatt az input típusú, valamint a támogató tevékenységre vonatkozó (*Szitás* [2008]) adatok, mutatószámok bőségesen állnak rendelkezésre, míg az output típusúak korlátozottan. A hosszabb múltra visszatekintő értékelő rendszerek (például az Egyesült Államokban) az input-output típusú indikátorokra helyezik a hangsúlyt, míg a hazai teljesítménymérési kísérletekben magára az intézményre, a szervezetre vonatkozó támogató tevékenység típusú tényezők szerepe túlértékelt.

A magyar felsőoktatási intézmények rangsorának meghatározásához szükséges mutatók közül leginkább a kimeneti típusú indikátorok hiányoznak. Ebben a tekintetben a lemaradás meglehetősen nagy, mert az ún. követéses vizsgálatok módszere egyrészt kidolgozatlan, másrészt, bár a felsőfokú tanintézetek döntő része végzett

olyan adatfelvételeket, amelyek alapján az összetett output típusú indikátorok előállíthatók, azt számos intézmény még csak most kezdte el, ebből adódóan nincs benne tapasztalata, és sok helyen a technikai háttér sem biztosított hozzá.

Ezzel szemben az input típusú indikátorok tekintetében a „bőség zavara”, azaz az intézmények túlnyomó többsége számára elfogadható mutatók kiválasztása jelent szakmai kihívást.

A hallgatói létszámban, az intézmények és a képzési helyek számában kifejezhető felsőoktatási expanzió időszakában az indikátorok érzékenysége mint követelmény nem vagy alig értelmezhető, mert azok a jelenségek változásának mérésére csak korlátozottan alkalmasak. Az elmúlt húsz évben a mennyiségi változások olyan mértékek voltak, hogy az intézményrendszer vonatkozásában a minőségi típusú értékelést háttérbe szorították. Az expanzió mellett az oktatási rendszerek általános sajátossága is nehezíti a változások mérését. Közismert és elfogadott szakmai álláspont az, hogy az oktatási rendszerekben az átalakítás, a korrekció „átfutási ideje” meglehetősen hosszú, ezért hatásai, következményei csak legalább középtávú idősorok segítségével mérhetők. Amennyiben sikerül az intézmények többsége által elfogadható indikátorrendszert, módszertant kialakítani, még abban az esetben is több évnek kell eltelnie az értékelhető változások (rangsorban elfoglalt pozíció) kimutathatóságáig.

4. Az indikátorrendszer alapvető mutatószámainak meghatározása

A rangsor összeállításához feltétlenül szükségesnek tartott indikátorok számáról és tartalmáról a kutatás során elemzett forrásmunkák két vonatkozásban egyeznek meg: az egyik, hogy nem indokolt túlságosan sok mutatószám bevonása az indikátorrendszerbe, a másik, hogy a felhasznált mutatószámoknak alkalmasnak kell lenniük az időbeni, mennyiségi és minőségi változók jellemzésére. A forrásmunkák közül fontosnak bizonyult az állami felsőoktatási intézményekkel kötött hároméves megállapodás mutatószám-keretrendszerének értékelése is. E dokumentum az intézményfinanszírozási megállapodás megkötését, a támogatás utalását mérhető és kimutatható teljesítmény- és hatékonyságmutatókhoz köti: hat értékelési területen 101 indikátorból álló rendszert vázol fel, amelyek közül az intézmények szabadon választhattak 18–22 mutatót. Számos intézmény minőségbiztosítási rendszeréhez kapcsolódó dokumentumait és a statisztikai adatbázisok adattartalmát tanulmányozva egyértelművé vált, hogy – főleg az input indikátorok esetében – törekedni kell komplex indikátorok kialakítására.

A forrásanyagokban és a szakirodalomban szereplő indikátorok kritikai felülvizsgálatát követően kiválasztottuk és csoportosítottuk a szakmai vitákra alkalmas, egy-egy metaleírással alátámasztott mutatókat. Mivel a felsőoktatási intézmények a hároméves finanszírozási megállapodás rendkívül részletes indikátorrendszerét ismer-

ték, ezért már a vitaanyagokban is lényeges szempont volt a mutatószámok csoportosítása.

Első javaslatként összességében 55 indikátort alakítottunk ki és vitattunk meg: 25 oktatási területen (13 alap, 10 fontos, 2 kevésbé fontos), 14 kutatási területen (3 alap, 2 fontos, 9 kevésbé fontos), 12 irányítási, gazdálkodási területen (1 alap, 3 fontos, 8 kevésbé fontos) és 4 tükrözi a régiós szerepet (0 alap, 1 fontos, 3 kevésbé fontos).

Az egyes területekre javasolt indikátorok fontosság szerint

Oktatás	Kutatás	Irányítás, gazdálkodás	Régiós szerep																				
<table border="1"> <tr> <td rowspan="2">Alap-indikátor</td> <td>rendelkezésre áll</td> <td>7</td> </tr> <tr> <td>nem áll rendelkezésre</td> <td>6</td> </tr> </table>	Alap-indikátor	rendelkezésre áll	7	nem áll rendelkezésre	6	<table border="1"> <tr> <td rowspan="2">Alap-indikátor</td> <td>rendelkezésre áll</td> <td>3</td> </tr> <tr> <td>nem áll rendelkezésre</td> <td>0</td> </tr> </table>	Alap-indikátor	rendelkezésre áll	3	nem áll rendelkezésre	0	<table border="1"> <tr> <td rowspan="2">Alap-indikátor</td> <td>rendelkezésre áll</td> <td>0</td> </tr> <tr> <td>nem áll rendelkezésre</td> <td>1</td> </tr> </table>	Alap-indikátor	rendelkezésre áll	0	nem áll rendelkezésre	1	<table border="1"> <tr> <td rowspan="2">Alap-indikátor</td> <td>rendelkezésre áll</td> <td>0</td> </tr> <tr> <td>nem áll rendelkezésre</td> <td>0</td> </tr> </table>	Alap-indikátor	rendelkezésre áll	0	nem áll rendelkezésre	0
Alap-indikátor		rendelkezésre áll	7																				
	nem áll rendelkezésre	6																					
Alap-indikátor	rendelkezésre áll	3																					
	nem áll rendelkezésre	0																					
Alap-indikátor	rendelkezésre áll	0																					
	nem áll rendelkezésre	1																					
Alap-indikátor	rendelkezésre áll	0																					
	nem áll rendelkezésre	0																					
<table border="1"> <tr> <td rowspan="2">Fontos</td> <td>rendelkezésre áll</td> <td>5</td> </tr> <tr> <td>nem áll rendelkezésre</td> <td>5</td> </tr> </table>	Fontos	rendelkezésre áll	5	nem áll rendelkezésre	5	<table border="1"> <tr> <td rowspan="2">Fontos</td> <td>rendelkezésre áll</td> <td>1</td> </tr> <tr> <td>nem áll rendelkezésre</td> <td>1</td> </tr> </table>	Fontos	rendelkezésre áll	1	nem áll rendelkezésre	1	<table border="1"> <tr> <td rowspan="2">Fontos</td> <td>rendelkezésre áll</td> <td>3</td> </tr> <tr> <td>nem áll rendelkezésre</td> <td>0</td> </tr> </table>	Fontos	rendelkezésre áll	3	nem áll rendelkezésre	0	<table border="1"> <tr> <td rowspan="2">Fontos</td> <td>rendelkezésre áll</td> <td>1</td> </tr> <tr> <td>nem áll rendelkezésre</td> <td>0</td> </tr> </table>	Fontos	rendelkezésre áll	1	nem áll rendelkezésre	0
Fontos		rendelkezésre áll	5																				
	nem áll rendelkezésre	5																					
Fontos	rendelkezésre áll	1																					
	nem áll rendelkezésre	1																					
Fontos	rendelkezésre áll	3																					
	nem áll rendelkezésre	0																					
Fontos	rendelkezésre áll	1																					
	nem áll rendelkezésre	0																					
<table border="1"> <tr> <td rowspan="2">Kevésbé fontos</td> <td>rendelkezésre áll</td> <td>2</td> </tr> <tr> <td>nem áll rendelkezésre</td> <td>0</td> </tr> </table>	Kevésbé fontos	rendelkezésre áll	2	nem áll rendelkezésre	0	<table border="1"> <tr> <td rowspan="2">Kevésbé fontos</td> <td>rendelkezésre áll</td> <td>9</td> </tr> <tr> <td>nem áll rendelkezésre</td> <td>0</td> </tr> </table>	Kevésbé fontos	rendelkezésre áll	9	nem áll rendelkezésre	0	<table border="1"> <tr> <td rowspan="2">Kevésbé fontos</td> <td>rendelkezésre áll</td> <td>6</td> </tr> <tr> <td>nem áll rendelkezésre</td> <td>2</td> </tr> </table>	Kevésbé fontos	rendelkezésre áll	6	nem áll rendelkezésre	2	<table border="1"> <tr> <td rowspan="2">Kevésbé fontos</td> <td>rendelkezésre áll</td> <td>3</td> </tr> <tr> <td>nem áll rendelkezésre</td> <td>0</td> </tr> </table>	Kevésbé fontos	rendelkezésre áll	3	nem áll rendelkezésre	0
Kevésbé fontos		rendelkezésre áll	2																				
	nem áll rendelkezésre	0																					
Kevésbé fontos	rendelkezésre áll	9																					
	nem áll rendelkezésre	0																					
Kevésbé fontos	rendelkezésre áll	6																					
	nem áll rendelkezésre	2																					
Kevésbé fontos	rendelkezésre áll	3																					
	nem áll rendelkezésre	0																					

A szakmai vitákat követően a szakértői csoport a következőképpen szűkítette és határozta meg a továbbiakban elemzett indikátorok körét: a kevésbé fontos, a régiós szerepre és az irányítás, a gazdálkodásra vonatkozó csoportokba sorolt mutatószámokat nem vizsgáltuk tovább, és a fennmaradó négy kategória indikátorai közül a komplexnek tekinthetőket emeltük ki.

A rangsorkészítésnél alkalmazott mutatók számát illetően érvek és ellenérvek egész sora hozható fel. A kevés mutató alkalmazása megfelel az egyszerűség követelményének, és előállításuk is alacsonyabb költségeket igényel. Előnytelen viszont abból a szempontból, hogy kevésbé alkalmas az intézmények közötti különbségek kimutatására, a változások mérésére. Túlságosan sok mutató kiválasztása esetén nehéz a módszertani egységesség biztosítása és az átlátható értékelés megvalósítása.

4.1. Input típusú indikátorok

A kutatás során vizsgált rangsorkészítési módszertanok és a rendelkezésre álló adatbázisok alapján a belépő hallgatókra vonatkozó indikátorok tűnnek a legegyszerűbben meghatározhatónak.

Az intézményekhez, a képzési karokhoz kapcsolódóan a felvételi ponthatár (nappali képzés) vagy a felvett hallgatók által elért átlagos pontszám tekinthető olyan komplex indikátornak, amely egyszerre tükrözi a belépő hallgatók minőségét, valamint az intézmény iránti, részben a munkaerőpiac által visszaigazolt érdeklődést. A legfelkészültebb hallgatók intézményválasztásuk során minden bizonnyal azt a felsőfokú iskolát preferálják, amely későbbi szakmai karrierjük szempontjából legelismeretebbnak tűnik.

A felvételi pontszám egyszerre tükrözi a hozott pontszámot (közéiskolai teljesítmény), az érettségien elért eredményt, valamint a plusz tanulmányi és egyéb (például nyelvvizsga, sport) teljesítményeket, ezért szerepeltetése az indikátorok között feltétlenül indokolt.

A szakmai viták során ellentmondásos volt az adott intézményt első helyen megjelölők arányának vagy a túljelentkezési arány (nappali tagozatra, azonos képzési területre számítva) megjelenítésének fontossága. Indokoltsága a mutatók között vitathatatlán, ugyanis a túljelentkezési arány munkaerő-piaci visszajelzésként is felfogható, és egyszerre tükrözheti a belépő hallgatók minőségét, valamint az adott képzés munkaerő-piaci pozíciójának megítélését.

Ezzel szemben fontos érv lehet azonban az, hogy az elmúlt két évtizedben a felsőfokú oktatási rendszer „alulról”, az intézmények által irányított átalakulási folyamatban az új képzési helyek, karok létrehozását, indítását éppen a korábbi évek túljelentkezési adataival indokolták. A munkaerő-piaci helyzet azonban gyökeresen átalakult. A válság hatására napjainkban is változik és a jelentkezési szándékokat nem ritkán a múlt és a jelen munkaerő-piaci presztízse motiválja. Az alkalmazható két mutatószám ráadásul „méretérzékeny”, ezért az összehasonlíthatóság követelményének korlátozottan felel meg.

A jelentkezési arányszám indikátorának szerepeltetése – a leírt érvek figyelembevételével – feltétlenül ajánlott, mert a felvételi ponthatár mellett a legkomplexebb mutatónak tekinthető.

A hallgatói minőség mutatói mellett input indikátorok közé sorolhatók a felsőoktatási intézmények feltételrendszerén belül az oktatói létszámmal, minőséggel összefüggésbe hozható mutatószámok. Két mutatószám kiemelése tűnik különösen indokoltnak: 1. az egy teljes munkaidős oktatóra jutó nappali tagozatos hallgatók száma és 2. a minősített oktatók aránya a teljes munkaidős oktatók között. A két indikátor alkalmazása ismételten felvetette az összehasonlítás alapegységének kérdését. Az oktatók esetében a kari adat bizonyos esetekben nagyon nehezen értelmezhető, ugyanis általában az intézményi szintű adat áll rendelkezésre.

Az intézményi feltételrendszer más mutatóinak alkalmazhatóságát (például az egy hallgatóra jutó könyvek száma, és az egy számítógépre jutó hallgató) a kutatás nem támasztotta alá.

4.2. Output típusú indikátorok

A hallgatókért folytatott egyre élesebb versenyben a felsőoktatási intézményeknek számokkal is bizonyítaniuk kell, hogy az általuk kiadott diploma mennyit ér, és milyen karrierlehetőséget biztosít. Mint korábban említettük a felsőoktatás minőségének megítélésében az output típusú indikátoroknak kellene a meghatározó szerepet betölteniük, amelyhez egységesített, összehasonlítható, rendszeresen ismétlődő adatfelvételekre van szükség. A felsőoktatási törvényből következően az intézmények több mint 80 százaléka a Diplomás Pályakövetés Rendszerével (DPR) elvégzett bizonyos vizsgálatokat, de ezek eredményei egyelőre nincsenek olyan adatbázisba rendezve, amelyek összehasonlításra alkalmas komplex output mutatók forrásai lehetnének.

A felsőoktatási intézmények által működtetett DPR tartalma lényegében megegyezik. A rangsorkészítés során az abból rendelkezésre álló információkat egy komplex mutató keretébe célszerű illeszteni. Az intézmény végzettjeinek elégedettsége mint indikátor, az alábbi mutatószámokat foglalhatja magában:

- a végzetek elhelyezkedési aránya – az adott intézményben végzetek közül a végzést követő hat hónapon belül elhelyezkedők aránya,
- a végzetek közül a tanult szakterületen belül elhelyezkedők aránya,
- a végzetek közül a tartósan munkanélküliek aránya – az adott intézményekben végzetek közül a több mint egy éve munkanélküliek aránya,
- a végzetek szubjektív megítélése az adott intézményben tanultak alkalmazhatóságáról.

Nyilvánvalóan a különböző felsőfokú tanintézetek a DPR keretében nagyon sok intézményspecifikus kérdést is feltehetnek, de az összehasonlíthatóság érdekében célszerű lenne, ha a fenti mutatókhoz szükséges információkat egységes elvek alapján, valamennyi felmérés biztosítaná.

A DPR-hez hasonlóan – de attól sokkal kevésbé kidolgozottan – az elmúlt években számos olyan tipikusan reprezentatív vizsgálatra került sor, amely a munkaerőpiac elégedettségét kísérelte meg mérni. Ezek során – elsősorban az intézményrendszer tagoltsága miatt – sok nehézség merül fel. Nagyon magas azoknak az intézményeknek a száma, amelyeknek alacsony létszámából következő kibocsátása miatt a reprezentatív vizsgálatból nem nyerhető értékelhető adat. A kisebb intézményekről csak a DPR-hez csatolt munkáltatói elégedettségméréssel lehet információhoz jutni, mert minden más vizsgálati módszer az alacsony reprezentáltság miatt sokszor értékelhetetlen adatokat eredményez.

5. További kutatási feladatok, összegzés

A munkáltatói elégedettség mérésére, a hallgatói pályakövetéshez hasonlóan, két komplex mutató kialakítása tűnik indokoltnak: az egyik a versenyszféra, a másik az állami és a társadalmi szféra elégedettsége a végzettekkel. E komplex mutatók előállításához a forrásmunkák még nem adnak megfelelő támpontot az egységes összehasonlítható adatfelvétel tartalmához. Ennek kidolgozása további kutatás feladata.

Hasonló a helyzet a bevételek vizsgálataiban az intézmény hallgatóinak elégedettsége mint mutatószám vizsgálatánál a rangsorkészítésbe történő bevonási lehetőségéről, illetve igényéről. Az elméleti munkák egyetértenek abban, hogy már a képzési időszakban célszerű információkat szerezni arról, hogy az intézmény szolgáltatásai összhangban vannak-e a hallgatói elvárásokkal. Az intézmények jelenleg is végeznek ilyen jellegű felméréseket, de ezek esetlegesek és összehasonlíthatatlanok. A kutatás keretében elkészült egy olyan kérdőívtervezet, amelynek tesztelése jelenleg is folyik.

*

Összegzésként megállapítjuk, hogy a felsőoktatási intézmények eredményességének megítélésében a meghatározó szempont a végzett hallgatók és a munkaerőpiac értékítélete. A közeljövő nagyon fontos feladata, hogy a rangsorkészítés – a minőség- és teljesítménymérés – keretében az output típusú mérések megfelelő információkkal szolgáljanak a diplomás munkaerőpiac helyzetéről és a felsőoktatási intézmények jövőbeni feladatairól.

Irodalom

- BÁLINT J. – POLÓNYI I. – SIKLÓS B. [2006]: *A felsőoktatás szerepe*. Felsőoktatási Kutatóintézet. Budapest.
- BARAKONYI K. [2004]: Egyetemek rangsorolása, teljesítményük értékelése. *Vezetéstudomány*. XXXV. évf. 6. sz. 2–7. old.
- BOKROS L. [2007]: Minőségi oktatást és kutatást eredményező reform körvonalai a hazai felsőoktatásban. *Élet és Irodalom*. 51. évf. 17. sz. <http://www.fdsz.hu/media/ujsgcikk/es070427.pdf> (Elérés dátuma: 2010. március 23.)
- Diplomás Pályakövetés – Kézikönyv* [2009]. Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft. – Országos Felsőoktatási Információs Központ (OFIK). Budapest. http://www.felvi.hu/felsooktatasisimuhely/dpr/kiadvanyok/dpr_kezikonyv (Elérés dátuma: 2010. március 23.)
- FELVI-rangsor. (www.felvi.hu)
- HAVASI É. [2007]: Az indikátorok, indikátorrendszerek jellemzői és statisztikai követelményei. *Statisztikai Szemle*. 85. évf. 8. sz. 677–689. old. http://www.ksh.hu/statszemle_archive/2007/2007_08/2007_08_677.pdf (Elérés dátuma: 2010. március 23.)

- KOZMA T. [2008]: Politikai rendszerváltozás és felsőoktatási reform. In: *Kozma T. (szerk.) – Rébay M. (szerk.) – Barakonyi K. (közrem.): A bolognai folyamat Közép-Európában.* Új Mandátum Könyvkiadó. Budapest. 287–314. old. <http://cherd.unideb.hu/BCEhunFINAL.pdf> (Elérés dátuma: 2010. március 23.)
- MIHÁLYI P. [2002]: Mit érnek a közgazdász diplomák? *Figyelő*. szeptember 12.
- POLÓNYI I. [2008]: A felsőoktatás minőségügye. *Educatio*. 1. sz. 5–21. old. <http://epa.oszk.hu/01500/01551/00043/pdf/595.pdf> (Elérés dátuma: 2010. március 23.)
- SZITÁS J. [2008]: *Az állami felsőoktatási intézményekkel kötendő hároméves fenntartói finanszírozási megállapodásról.* Kézirat.